

Куліш І. В.

Інститут філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МІСЦЕ ПРОБЛЕМАТИКИ ПЕРЕКЛАДУ БЛИЗЬКОСПОРІДНЕНОЮ МОВОЮ В ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧІЙ КОНЦЕПТОСФЕРІ В. КОПТІЛОВА

У статті проведено комплексний системний аналіз індивідуальних особливостей вживання та сутності значень базових перекладознавчих термінів «точність», «вірність», «відповідність», «еквівалентність», «адекватність» та їх морфологічні форми у перекладознавчій концептосфері В. Коптілова. Це дослідження спирається на ретроспективно-діахронічний та синхронічний підходи та виконане в межах дескриптивного перекладознавства. У статті проведено порівняльно-контекстуальне вивчення смислового змісту досліджуваних термінів в авторській терміносистемі дослідника та інтертекстуально-системний аналіз їх використання у певних значеннях, текстах і контекстах. Вищезгадані термінологічні одиниці проаналізовано в контексті авторської концепції перекладу близькоспорідненою мовою, адже, по-перше, В. Коптілов був послідовником М. Рильського, автора теорії художнього перекладу з близькоспоріднених мов; по-друге, В. Коптілов досконало володів російською мовою, навіть писав нею власні вірші. Висвітлено становлення базових перекладознавчих термінів в українській перекладознавчій думці 1960-х – 1980-х рр. в контексті їх використання В. Коптіловим в його численних дослідженнях українського художнього перекладу. Визначено авторські відтінки значень та пріоритетність тих чи інших термінів в авторському науковому мовленні В. Коптілова щодо перекладів близькоспорідненою мовою. Висвітлено філософію перекладознавчої концептосфери В. Коптілова та систему його поглядів на художній переклад як перекладача-практика, як прихильника перекладознавчої теорії «золотої середини» та розбудовника української школи перекладу другої половини ХХ століття. Визначено фактори впливу на становлення перекладознавчої концептосфери наукового мовлення В. Коптілова. Дослідження дозволить зробити подальше переосмислення деяких стандартних визначень низки термінів.

Ключові слова: переклад близькоспорідненою мовою, авторська концептосфера, вірність, точність, повноцінність.

Постановка проблеми. Якщо поглянути в діахронії на терміни «точність», «вірність», «відповідність», «еквівалентність», «адекватність» та їх морфологічні форми як базові перекладознавчі терміни, що характеризуються неоднозначністю, а навіть і багатозначністю, то чітко простежується їх історична еволюція. Ще Ієронім у IV столітті пропагував переклад змісту оригіналу, так званий «sense-for-sense translation». Термінологічна одиниця, вочевидь, за своєю природою тяжіє до однозначності, але в різні епохи терміни набувають різних значень у зв'язку з їхньою історичною динамікою. Українські перекладознавчі терміни не всі мають іноземне походження та не всі є семантичними кальками, а отже ретроспективно-діахронічне та синхронічне дослідження термінів у перекладознавчому дискурсі з метою

подальшого визначення їхнього місця, ролі, доміантності в сучасній метатерміносистемі перекладознавства через дескриптивні методи варте уваги. Авторська терміносистема професора В. Коптілова як послідовника неокласиків М. Зерова та М. Рильського – це модель науки про переклад, яка не є випадковою і має внутрішню зв'язність. Концептосфера В. Коптілова, перекладознавця та перекладача, включає базову перекладознавчу термінологію з новими відтінками значень у вищенаведених термінів. Послідовник М. Рильського, автора теорії художнього перекладу з близькоспоріднених мов, В. Коптілов приділяв велику увагу перекладам близькоспорідненою мовою, що знайшло своє широке віддзеркалення в авторській концептосфері перекладознавця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням перекладознавчого доробку В. Коптілова займались перекладознавці: О. Чередниченко, І. Корунець, Л. Коломієць, Р. Зорівчак, М. Стріха. За останні 10 років написано чисельні дисертації, монографії, статті, в яких досліджується перекладацький та перекладознавчий доробок В. Коптілова, серед яких І. Одрехівська, В. Матюша та інші.

Постановка завдання. Проаналізувати історико-культурне середовище розвитку терміносистеми перекладознавчої концептосфери В. Коптілова; дослідити еволюцію концепту «золотої середини» в українській школі художнього перекладу; виділити базові терміни авторської терміносистеми В. Коптілова; проаналізувати контекстуальний зміст та відтінки базових термінів перекладознавчої концептосфери В. Коптілова; визначити їхнє місце, роль, домінантність у концептосфері перекладознавця.

Виклад основного матеріалу. Ще І. Котляревський як один з фундаторів нового українського письменства, який, за періодизацією М. Зерова, творив у добу класичних пережитків і сентименталізму, зробив перший внесок у формування української літературної мови, впливаючи тим самим на українську культуру. М. Старицький, творчість якого стала містком від доби романтичних поглядів і форм до доби наївного реалізму з нахилом до натуралізму [1, с. 19], розсував рамки українського літературного слова, збагачуючи рідну мову лексично та виводячи українську літературу на широкий шлях розвитку. І. Франко, творчість якого була передтечею неокласицизму, корегував і створював єдину загальнонаціональну літературну українську мову вільну від «книжного нальоту» [2, с. 171]. М. Зеров як основоположник неокласицизму та борець з регіоналізмом і провінційністю української мови відстоював створення «великого стилю». М. Рильський як учень М. Зерова та його послідовник, який також багато успадкував німецького романтизму, через мистецтво відстоював вірність національному духу народу, місця, часопростору. Такі погляди на художній переклад споріднюють М. Рильського і з добою німецького романтизму, і з українським неокласицизмом.

Численні французькі класики, німці-романтики інтелектуально запалили національні романтичні школи у Центральній та Східній Європі: чеську, польську, українську. Постромантичний світ визначив та стандартизував новий стиль мислення, так званий «Zeitgeist», запалюючи націо-

нальний дух. Спадкоємець німецьких романтиків у наданні першочергової ролі духу оригіналу в перекладі поет-перекладач, перекладознавець, літературознавець, визнаний майстер поетичного слова М. Рильський умів надавати звучання потаємним прагненням та думкам і почуттям суспільства завдяки точному та образному використанню словесних скарбів української мови та її образно-символьному змісту. М. Рильський як один із «п'ятірного грона» українських поетів-неокласиків, соратник репресованих та страчених М. Драй-Хмари, П. Филиповича не міг говорити про націєтворчий фактор перекладу, але знаходив можливість показати гнучкість української мови через власні твори, переклади, перекладознавчий доробок. У цьому сенсі праці М. Рильського, здається, передували розповсюдженню нових ідей та поглядів і кували живий дух колонізованого, але не скореного українського народу. Звісно, важко провести межу між впровадженням тих чи інших соціально-культурних змін та передачею через слово існуючого клімату в суспільстві як прагнення до цих змін, до національно-культурного відродження [4, с. 72]. Зазвичай природу історичного періоду, духу часу, можна зрозуміти лише ретроспективно, і саме тоді дати найкращий підсумок соціально-культурних подій. Таким чином, ланцюг неперервності простежується від М. Рильського до його учня і послідовника В. Коптілова.

За радянською перекладознавчою концепцією, переклад мав бути масовим, тобто легким, естетичним, красивим, без будь-яких ускладнень, які викликали б труднощі. Ідея радянської перекладацької місії була утвердити масовість, і в цьому вона збігалась із місією неокласиків, яка полягала в утвердженні в українській мові та культурі європейських образів, ідей, тем через переклад, а зрештою, в утвердженні виражальної гнучкості рідної мови. В цьому неокласики поділяли ідеали так званого «маршаківського підходу», тобто школи культового радянського перекладача сонетів В. Шекспіра Самуїла Маршака. Саме завдяки неокласикам українська мова і культура виходять з колоніального стану і перестають бути мовою та культурою для хатнього вжитку. Саме неокласики втримували престиж рідної мови, але щоб її читали маси, вона мала бути вільною від елітарності та елітизму, адже в радянському тренді було привнесення освіти трудящим масам [4, с. 308]. Однак, не дивлячись на уявну відлигу, радянська дійсність та нищівний стиль соцреалізму так чи інакше нав'язливо позиціонували українську мову

як обмежену, активно домішували в неї російську мову, обтяжували українську мову цензурою, настановами, називали полонізмами та архаїзмами природні українські слова.

Загалом, для неокласиків як фундаторів школи українського художнього перекладу та їх учнів важливими були гармонія та збалансованість, а сам художній твір обов'язково повинен відповідати естетичним критеріям та не суперечити уявленням про естетичне самого читача. Така рецептоцентричність, зосередженість на споживачі художнього перекладу була в той історичний момент важливою тому, що неокласики відчували свою націєохоронну місію та відповідальність за те, щоб творити та розвивати сучасну українську мову та культуру вільну від колоніальної провінційності та культурного міщанства [4, с. 83]. Через переклад неокласики та їх учні привносили в українську мову та культуру європейськість, а саме європейські образи, теми, мотиви.

В. Коптілов як наступник М. Рильського працював у редколегії літературно-художнього журналу іноземної літератури «Всесвіт». Перекладознавець серед перших в Україні 1971 року захистив докторську дисертацію з перекладознавства «Нарис історії українського поетичного перекладу (дожовтневий період)» (йому передувала докторська дисертація Є. Старинкевич «Проблеми художнього перекладу. Українські радянські переклади французьких класиків», захищена 1945 року) [3, с. 442], став засновником пізньорадянської наукової школи перекладознавства в Україні [10, с. 277] й пильно стежив за розвитком теорії та практики перекладу в Європі. У 1980-х – 1990-х рр. В. Коптілов працював при ЮНЕСКО й виконував роль посла української культури в Європі.

В. Коптілов має право називатись найвидатнішим теоретиком концепції «золотої середини», адже він як перекладач та перекладознавець надавав перевагу балансу, і така «коптілівська преференція» була невипадкова. У наставника В. Коптілова М. Рильського «золота середина» побіжно розглядалась з погляду естетичності, а особливо М. Рильський-неокласик був співцем гармонії у поезії, розвивав мистецьку концепцію рівноваги, запозичену ще у давніх римлян, наприклад, Цицерона та його учня Горація, які пропагували концепцію гармонійного світу, збалансованості у всьому, вірності за змістом, а не за формою, тобто таку ідею гармонії у мистецтві, яку нині називають античною класичною концепцією «золотої середини» [18, с. 41].

Зокрема, за В. Коптіловим, переклад М. Зеровим брєсєвського «Наполеона» при «схожості змісту, при збереженні загального ритмічного та синтаксичного малюнку» вносить певні зміни у першотвір. І хоча образ попелу лише асоціативно пов'язаний з іншими образами строфи, М. Зеров виправляє «в'ялий вираз» оригіналу про слід, що лишають рухи. Замість того, щоб копіювати це місце, М. Зеров «уточнює значення слова «кроки» за допомогою двох епітетів» [15, с. 154].

У своїх теоретичних перекладознавчих працях, як і в перекладах, В. Коптілов послідовно пропагував ідеал гармонії між формою та змістом. В розумінні В. Коптілова, переклад має бути збалансованим, тобто рівною мірою враховувати і зміст, і поетичну форму. Тільки збалансований переклад, за В. Коптіловим, має шанс увійти в історію і надовго посісти місце в національному літературному процесі. Зокрема, перекладознавець називає переклад «значною мірою пошуком найвідповідніших синонімів», щоб виразити художні образи та ідеї оригіналу, адже «не важко передати загальний зміст... набагато важче знайти найпотрібніше слово, найвідповіднішу синтаксичну конструкцію» [8, с. 48]. Саме «точність вибору», за В. Коптіловим, і є визначальною для авторської перекладацької стратегії митця. Аналізуючи переклад «Вольних сонетів» І. Франка А. Ахматовою, В. Коптілов пише, що в першому чотиривірші перекладачка не знайшла «прямого відповідника» рядкам «...закута правда бухне і застилі шкарлющі світа розірве на нім...», проте замінила його на франківський афоризм з «Лісової ідилії»: «...вдруг грянет правда и слова живые оковы мира сокрушат огнем...» [8, с. 57]. За В. Коптіловим, другий чотиривірш А. Ахматова зробила далеким від першотвору, адже в ньому є лише один «безпосередній відповідник» франківського «поступу думок», а решта – «начебто належить самій перекладачці» [8, с. 58]. За В. Коптіловим, хоча А. Ахматова не відтворила звуків, використаних І. Франком, вона врахувала звукове протиставлення початку і закінчення строфи. Нарешті, вірному відтворенню першотвору сприяє «енергійна вимова відповідних слів у сполученні з їх семантикою» [8, с. 59].

У статті «Переклад чи переспів?» В. Коптілов погоджується, що складність природи художнього перекладу полягає в «діалектичній суперечності високої художності і граничної вірності оригіналові», та попри труднощі перекладознавець наголошує на «можливості поєднання в художньому перекладі «високого рівня майстерності з такою

ж високою точністю (певна річ, не в буквальному розумінні цього слова)» [7, с. 145]. Критикуючи односторонність у підходах до перекладу, В. Коптілов пише, що вона викликана «нечітким розумінням природи художнього перекладу, змішуванням понять, надуманим протиставленням вірності оригіналові естетичним якостям перекладу» [7, с. 149]. Розмежовуючи переспів та переклад, В. Коптілов пише, що шлях переспіву – це переказати зміст, думки, почуття, втілені в першотворі, надавши їм форми звичної для мови переспіву, який лише натякатиме на оригінал. Переклад же, за В. Коптіловим, поєднує в собі «художність і вірність оригіналові» за формою та змістом [7, с. 150]. За В. Коптіловим, творче відображення єдності форми та змісту означає активний процес глибшого розуміння своєрідності художнього мислення автора. Внаслідок аналізу оригіналу перекладацька творчість збагачується, адже такий аналіз «дає чіткий орієнтир, допомагає відібрати з кількох варіантів перекладу: найвідповідніший оригіналові» [7, с. 148]. Відмежовуючи переклад від переспіву В. Коптілов пише, що в перекладі, на відміну від переспіву, ідейно-емоційне різноманіття першотвору виливається у форму, «відповідну формі оригіналу» [7, с. 150].

В. Коптілов далі, у пізніших дискусіях, розвивав концепцію «вірного» перекладу М. Рильського. Вірність, за М. Рильським, передбачає вірність духові оригіналу, а терміну «вірність» М. Рильський надає перевагу над терміном «точність» [11, с. 332]. У творчому доробку В. Коптілова спостерігається протистояння концепцій «вірності» та «точності». Переклад, за В. Коптіловим, має бути точним, але не буквально точним. Зокрема, у першому виданні посібника «Теорія та практика перекладу» він пише про «формалістичний» художній переклад, якому притаманна «формальна точність» та який ще називають «технологічно точним». Такий переклад категорично засуджується перекладознавцем, адже він відриває форму від змісту, окрему деталь від художнього цілого [8, с. 27]. Іншою крайністю називає В. Коптілов «волютаристський» художній переклад або, використовуючи сучасну термінологію, одомашнювальний. Зрештою, «золотою серединою» перекладознавець називає «реалістичний» художній переклад, який відрізняється «єдністю змісту і підпорядкованої йому форми, єдністю художнього цілого оригіналу і підпорядкованих йому деталей» [8, с. 27].

Зокрема, майстерністю художнього перекладу, за В. Коптіловим, є вмиле поєднання «вірності

ідейно-художній природі оригіналу з високим мистецьким відтворенням його засобами рідної мови» [8, с. 28]. Високої оцінки, за В. Коптіловим, перекладацька діяльність заслуговує за умови «глибокого проникнення у зміст і стиль оригіналів, максимальної вірності першотворам, багатства лексичних та синтаксичних засобів мови» [8, с. 28]. За В. Коптіловим, якість перекладу художнього твору оцінюється за такими самими критеріями, що й якість оригіналу. Перекладознавець розтлумачує, що «зберігаючи вірність першотворові, перекладач не має права поступатися в ім'я цієї вірності художнім рівнем свого перекладу» [8, с. 33]. Наприклад, В. Коптілов зазначає, що для авторської стратегії М. Рильського характерне «багатократне повернення до вже перекладеного тексту... з метою знайти нові словесні фарби й досягти ще вищого рівня вірності першотвору» [8, с. 29] та «найточнішого відтінку значення» [8, с. 60]. В. Коптілов додає, що для М. Рильського була незаперечною можливість і необхідність поєднання «вірності оригіналові з високою художністю» [8, с. 36].

У статті «Перекладаючи з російської», присвяченій перекладацькому доробку М. Зерова, В. Коптілов пише, що попри окремі випадки відступу від оригіналу в деталях, М. Зеров знаходив рівновагу в інших місцях перекладу, «надаючи в цілому вірний образ оригіналу» [15, с. 155]. За В. Коптіловим, М. Зеров умів поєднувати «творчу свободу у відношенні до деталей з високою вірністю семантичному, образному, художньому ядру твору» [15, с. 156]. В. Коптілов зауважує, що завдяки своїй перекладацькій стратегії М. Зеров запобігав двозначності у перекладах, «яка може виникнути при поверхнево точному віддаванні змісту». Влучні «уточнюючі епітети», за В. Коптіловим, є в перекладах М. Зеровим пушкінських творів [15, с. 160].

У статті «Олексій Кундзич – теоретик и практик», порівнюючи переклад «Війни та миру» Л. Толстого О. Кундзичем, який був опублікований 1957 року, та іншим перекладачем, ім'я якого не згадувалось через цензурні вимоги (імена репресованих перекладачів та тих, хто емігрував під час чи після Другої світової війни не можна було згадувати), який був надрукований на 20 років раніше, В. Коптілов пише, що переклад, зроблений раніше, виявився занадто далекий від змісту та стилю оригіналу. За В. Коптіловим, якби цей переклад виконувала електронна машина, «озброєна різноманітними правилами лексичних і граматичних відповідників, але яка б і гадки не

мала про життєві ситуації, відображені в словах тексту оригіналу», машинний переклад був би кращим [14, с. 274]. Фраза «Как же сказывали, Кутузов кривой, об одном глазу?» в перекладі 1937 року передана через словниковий відповідник «як», тобто «як же казали...», хоча вона, за В. Коптіловим, стосується не способу вислову про каліцтво Кутузова (як це вийшло в українському перекладі), а їх значення [14, с. 274]. У О. Кундзича ця фраза звучить як: «– Чого ж це казали...» і, за В. Коптіловим, передає «не окремі словоформи, а зміст всього уривка» [14, с. 274]. Фраза «– А то нет! Вовсе кривой. – Не, брат.. Глазастей тебя...» в перекладі 1937 року звучить: «– А то ні! Одноокий. – Ні, брат.. Окастийший за тебе». Хоча, за В. Коптіловим, українські слова «окастий», «окастий» «могли б служити відповідником російському слову «глазастый», якщо б мова йшла про розмір очей фельдмаршала» [14, с. 274]. Перекладознавець додає, що вирази «об одном глазу», «вовсе кривой» мають відтінок простонародної мови, тоді як «українські їх еквіваленти («з одним оком», «одноокой»), хоча і вірні за змістом, стилістично нейтральні, незабарвлені» [14, с. 275]. Інша фраза Л. Толстого «Он был очень мил. Сейчас на все согласился...» у перекладі 1937 року звучить «Він був дуже милий...» і, за В. Коптіловим, позбавлена будь-якого сенсу. Натомість О. Кундзич дає «точний відповідник»: «Він був дуже привітний» [14, с. 275]. Для фрази «мягкостью и гибкостью маленьких членов» вдалим перекладом О. Кундзича є «м'якою гнучкістю маленьких рук і ніг», адже, за В. Коптіловим, «відповідника в українській мові для слова «членів» немає» [14, с. 276].

Точність, за В. Коптіловим, полягає у відтворенні домінант у змісті та формі, відповідно до теорії домінант А. Федорова [17, с. 371]. Перекладознавець закликає не заглиблюватись у зміст. Спираючись на ідею М. Рильського про гармонію та вірність духові першотвору, за В. Коптіловим, переклад має водночас і вести читача в країну автора до авторської картини світу, і бути максимально доступним для читача, який живе в іншій країні, в іншу епоху. В. Коптілов високо цінував точність, але при цьому точність не повинна суперечити мистецькій якості. Для В. Коптілова як для учня неокласиків важливо було розвивати концепти рівноцінності, рівновартісності, художності перекладу. Зокрема, у рецензії перекладів творів І. Франка А. Ахматовою, В. Коптілов пише про максимальну «синтаксичну точність», а саме відтворення «ораторського синтаксису І. Франка,

цілковитий збіг смислових одиниць з одиницями синтаксичними» і «віршову точність» [8, с. 59].

М. Зеров, за В. Коптіловим, приділяв особливу увагу стилю оригіналу, адже «іноді окремі риси перекладів М. Зерова не мають відповідників у оригіналі, але вони виявляються властивими іншим творам того ж автора» [15, с. 157]. В. Коптілов зауважує, що прикметник «темний» часто зустрічається в перекладах М. Зерова, «не маючи прямих відповідників в оригіналах» [15, с. 160]. При перекладі чехівського «Чорного монаха» М. Зеров відмовився від «словникового відповідника» російського слова «наслаждение», бо воно б звузило і викривило зміст, але натомість М. Зеров переклав «наслаждение» як «радість» [15, с. 163]. Про переклади М. Зеровим пушкінського «Бориса Годунова» В. Коптілов пише: «...все тут відповідає пушкінському тексту». Однак, за В. Коптіловим, кінцевий варіант перекладу твору М. Зеровим «психологічно точніший» в останніх рядках монологу [15, с. 169]. В. Коптілов звертає увагу на метод компенсації, використаний М. Зеровим для перекладу церковно-слов'янських та вказує на труднощі їх відтворення, зазначаючи, що в українській мові немає «відповідних урочисто забарвлених слів» [15, с. 169].

У статті «Затерті слова та «сататі ієрогліфи»» В. Коптілов критикує, з одного боку, «безпардонне «осучаснення» мови суржиковим шумовинням, затирання відстояного віками сенсу слів неточним їх уживанням», урізання тексту там, де «немає точного відповідника у словнику» та «формальну відповідність перекладу до слів оригіналу», а з іншого – надмірне «архаїзаторство», стильові надмірності, недоречні говіркові слова, коли «приблизність, нечіткість змісту цілком відповідає розхитаності форми» [5, с. 32]. Основна «заповідь культури мови», за В. Коптіловим, «це відповідність форми вислову його змістові» [5, с. 37].

В. Коптілов категорично не сприймав буквализму, з одного боку, і довільного перекладу, з іншого. Перекладацькою метою, за В. Коптіловим, є і зміст перетворити, і форму передати, переробляючи при цьому першотвір так, щоб, з одного боку, не спотворити автора, а з іншого – забезпечити читачеві і дух, і так званий «смак» оригіналу. За В. Коптіловим, намагання бути «буквально точним» дає зворотні наслідки, а результат такого перекладу може правити за спеціальний посібник «Як не треба перекладати» [5, с. 28].

Науочною в цьому розумінні є полеміка 1972 року В. Коптілова з М. Гаспаровим, яка

розгорнулася щодо статті, написаної останнім «Брюсови и буквализм» для збірника «Мастерство перевода» [12, с. 88]. За М. Гаспаровим, переклад національними мовами розвивається за типом руху маятника. Переклад «вшир» – це вільний переклад, який можна назвати в сучасній термінології «одомашнювальним», з екстремою руху до читача-споживача перекладу; переклад «вглиб» – буквальный з екстремою руху до автора оригіналу. За М. Гаспаровим, епохи з розповсюдженням культури «вшир», тобто серед народних мас, почергово змінюють епохи проникнення культури «вглиб», які після внутрішнього засвоєння культури та творчого перевтілення породжують геніїв і творчі праці лише для досвідченого читача, тобто такі, що вимагають, щоб читач сам «тягнувся до перекладу» [13, с. 257]. За М. Гаспаровим, маятникові культурні етапи ініціюються потребами часопростору, в якому вони існують, а переклади проходять стадії то заглиблення в цільову культуру, тобто конвенційні переклади, в яких «мало автора», то у власну культуру, тобто переклади, в яких переважає «чужа» культура оригіналу [13, с. 259].

В. Коптілов у статті, написаній російською мовою, «И вширь, и вглубь...» повністю спростовує ідею М. Гаспарова про почергову зміну культурних етапів і наполягає на співіснуванні обох перекладацьких стратегій, які, за В. Коптіловим, відображають об'єктивні труднощі перевтілення оригіналу в переклад. На думку В. Коптілова, стратегії вільного та буквального перекладу є абсурдними перебільшеннями, з одного боку, точності форми, а з іншого – природності існування перекладу як художнього твору. В. Коптілов закликає не змішувати крайнощів, а об'єктивно аналізувати першотвір, знаходячи в ньому домінанти, обов'язкові для відтворення. Серед таких В. Коптілов називає ідейну образність оригіналу, яка виявляється через протиставлення структур твору на різних рівнях, тобто від однієї ідейно-художньої ланки до іншої. Таким чином, В. Коптілов пропонує одночасно йти «і вшир, і вглиб», тобто всупереч пропозиції М. Гаспарова, використовувати обидві стратегії одночасно та на рівних правах. За В. Коптіловим, у більшості читачів немає потреби ні у вільному, ні у необуквалістичному перекладі, адже кожна з цих стратегій розриває єдність форми та змісту, і тому обидві стратегії мають використовуватись лише з обмеженою метою. Зрештою В. Коптілов закликає до «вірності у передачі змісту» з «повноцінним відтворенням художньої форми оригіналу» [13, с. 261], що не

під силу ані буквальному перекладу, ані вільному. Таким чином, В. Коптілов просуває ідею збалансованого, врівноваженого перекладу.

Зокрема, в розділі «Теоретичні відомості про переклад» посібника «Теорія та практика перекладу» 1982 року видання, де В. Коптілов окреслює методологічні принципи радянського перекладознавства, хоча, звісно, йшлося не про так зване «радянське перекладознавство», а про українську школу перекладу, дослідник звертає увагу на необхідність усвідомлення основних ідейно-художніх особливостей твору та вироблення його концепції. Застосування такої стратегії у процесі перекладу є «запорукою його відповідності оригіналові» [8, с. 5]. Розмірковуючи про «...відповідність окремого положення всій послідовності думок автора», В. Коптілов узагальнює ідею про співвіднесеність окремого слова з усім контекстом, в якому воно виступає [8, с. 6]. Наводячи відомості з історії художнього перекладу, В. Коптілов пише, що завдяки «добору і порядку відповідних слів перекладач повинен досягти в перекладі повного ідейно-художнього звучання, подібного до першотвору» [8, с. 18]. У критичному матеріалі щодо аналізу перекладу В. Коптілов застерігає перекладачів від безпосереднього порівняння «слів, синтаксичних конструкцій...з відповідними складниками тексту перекладу (або навпаки)» [8, с. 48], адже в художньому перекладі відтворюється «функція того чи іншого елемента в естетичній цілісності оригіналу» [8, с. 48].

За В. Коптіловим, перекладна література – частина національної культури, яка бере участь у боротьбі ідей, а діяльність перекладачів спрямована на збагачення суспільства в цілому та кожної особи зокрема [9, с. 139]. В. Коптілов підтримує ідею М. Рильського про принципову «перекладність» будь-якого художнього твору. Нагадуємо, що М. Рильський наполягав на недоречності постановки питання про так звану «неперекладність» окремих елементів оригіналу чи й цілого твору і вважав, що це питання для теорії художнього перекладу зняте, тобто перекласти можливо будь-які елементи першотвору, якщо докласти до цього достатньо філологічної ерудиції та часового ресурсу. Отже, «перекладність» не повинна піддаватися сумніву. Говорити про неперекладність, за В. Коптіловим, – це «плоский позитивізм» [9, с. 140]. Теорія поширення вихідної культури «вглиб» через переклад вважається у В. Коптілова елітарською, тобто спрямованою не для мас, а для вузького кола шанувальників. І оскільки в СРСР не терпіли елітарності, теорія В. Коптілова стала вельми затребуваною.

Як і М. Рильський у своїй авторській терміносистемі, В. Коптілов кількісно найширше послуговується термінами «відповідність», «відповідник», «відповідає» та іншими морфологічними формами цього терміна. Зокрема, аналізуючи процес роботи над перекладом на прикладі чернеток перекладів пушкінського «Є. Онегіна» М. Рильським, В. Коптілов пише, що при перекладі рядків «свой слог на важный лад настроя, бывало, пламенный творец» М. Рильський двічі відмовлявся від словникового відповідника «бувало», адже він не має «невимушеної розмовності» [8, с. 61]. А не знайшовши «відповідного епітета до слова «творець»», М. Рильський подає на чернетці його метричну схему, використавши її пізніше, щоб «уточнити» перші два рядки [8, с. 61]. В. Коптілов часто використовує «відповідно», посилаючись на процес розумової діяльності, пов'язаний з перекладом. У перекладі роману О. Толстого «Ходіння по муках» українською В. Коптілов пропонує звернути увагу на «українізми з роману та на їх відповідники в українському тексті» [8, с. 95]. У розділі про переклад художніх текстів з посібника «Теорія і практика перекладу» 1982 року видання, В. Коптілов розмірковує про оповідь як спосіб організації художнього мовлення і наводить «відповідний російський термін «сказ»» [8, с. 97]. Наприклад, аналізуючи переклад пушкінського «Россия вспрянет ото сна» Р. Лубківським, В. Коптілов пише, що переклад «розбудить рідний край вона» зроблено «відповідно до розуміння» зорі як поштовху до свободи [8, с. 54]. З метою редагування перекладу В. Коптілов пропонує зіставляти його з «відповідними місцями оригіналу» [8, с. 67]. А говорячи про «образ у співвіднесеності з мовними засобами», В. Коптілов пише, що необхідно використовувати «відповідні засоби своєї літературної мови, ... щоб виразити художню думку автора оригіналу» [8, с. 74]. Відповідність літературних ресурсів важлива, за В. Коптіловим, і у перекладі політичної лірики [8, с. 113]. У своїй рецензії на переклади «Слова о Полку Ігоревім» В. Коптілов пропонує зіставляти з першотвором риси поезики, динамічність твору та те, наскільки «ритміка перекладу відповідає ритмічній основі оригіналу» [8, с. 79], таким чином говорячи про «ритмічну відповідність» [8, с. 79].

За В. Коптіловим, треба заглиблюватись у зміст першотвору. Перекладознавець пише про переклад фразеологізмів як складне завдання для перекладача, адже «з великої кількості фразеологізмів, які існують у мові кожного народу, лише частина

має відповідники в інших мовах» [8, с. 84]. Труднощі перекладу фразеологізмів В. Коптілов ілюструє таким їх різновидом, як приказка. Перекладачі часом змушені «не підшукувати еквівалентну іншомовній приказку, а творити новий фразеологізм, який відповідав би змісту, а формою нагадував приказку рідної мови» [8, с. 84]. Зіставляючи переклад з оригіналом, він рекомендує загалом звернути увагу на «змістову відповідність» фразеологізмів у перекладі.

Аналізуючи особливості перекладу діалогів та полілогів у драматургічних творах, В. Коптілов акцентує на тому, що перекладачеві треба дбати про «відповідність лексики і синтаксису закономірностям функціонування розмовної мови» [8, с. 107], таким чином говорячи про лексичну та синтаксичну відповідність як до змісту оригіналу, так і до мовної норми у цільовій мові. Про ці два типи відповідності В. Коптілов згадує в інших контекстах свого посібника, аналізуючи політичну лірику П. Тичини в перекладі російською та білоруською мовами. Перекладознавець пропонує звернути увагу на «відповідність лексики» нормам мови перекладу та «відповідність синтаксичних конструкцій народно-розмовному та пісенному синтаксису» [8, с. 112].

В. Коптілов кількісно рідше послуговується базовими запозиченими перекладознавчими термінами «еквівалентність» та «адекватність». Зокрема, говорячи про зв'язок перекладознавства з іншими філологічними науками та цитуючи праці Олександра Потебні, В. Коптілов порівнює стратегії перекладу художнього та нехудожнього текстів. Перекладознавець пише, що під час перекладу нехудожнього тексту зміст висловлювання в мові перекладу та оригіналу має бути «тотожним», «зовнішня форма висловлювання змінюється відповідно до специфіки цільової мови, а внутрішня форма слів і словосполучень трансформується таким чином, щоб забезпечити адекватний зв'язок між успадкованим змістом і новонародженою формою» [8, с. 16].

Проаналізований нами матеріал засвідчує, що попри наслідування перекладознавчих концепцій та теорії художнього перекладу з близькоспоріднених мов М. Рильського, В. Коптілов тлумачить «адекватність» як «повноцінність», а не «рівноцінність» (за М. Рильським). Зокрема, М. Рильський спростовував твердження А. Федорова в частині вимоги перекладати художні твори «повно і точно». Щодо повноти, то М. Рильський нагадував про необхідність в будь-якому випадку жертвувати «дечим другорядним в ім'я

головного» [16, с. 281]. Щодо точності, то М. Рильський застерігав, що за цим терміном приховується «буквальність... або буквализм» [16, с. 281]. У В. Коптілова термін «повноцінність» передає сутність «золотої середини», тобто вичерпного та повноцінного відтворення авторської думки у перекладі, який має бути співзвучним до системи поглядів автора першотвору [8, с. 6]. Перекладознавець пояснює, що «повноцінний художній переклад» – це той, який відтворює оригінал в «органічній єдності його форми і змісту». За В. Коптіловим, переклад – це «повноцінна заміна першотвору» [8, с. 22]. Аналізуючи авторську стратегію М. Рильського, В. Коптілов наголошує, що перекладність, тобто «можливість і потреба поєднання в повноцінному перекладі вірності оригіналові з високою художністю» була незаперечною для М. Рильського [9, с. 140].

Цікаво, що у пізніших дискусіях, а саме у рецензії до монографії Л. Коломієць «Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії)», В. Коптілов

пише, що термін «повноправний переклад», який вживається у праці Л. Коломієць, – це синонім до терміна «адекватний переклад», яким нині послуговуються широко» [6, с. 90].

Висновки і пропозиції. На основі проведеного дослідження ми дійшли таких висновків: за В. Коптіловим, стратегії вільного та буквального перекладу є абсурдними перебільшеннями, з одного боку, точності форми, а з іншого – природності існування перекладу як художнього твору. Перекладознавець закликає не змішувати крайнощів, а об'єктивно аналізувати першотвір, знаходячи в ньому доміанти, обов'язкові для відтворення. У В. Коптілова термін «повноцінність» передає сутність «золотої середини», тобто вичерпного та повноцінного відтворення авторської думки у перекладі, який має бути співзвучним до системи поглядів автора першотвору. В. Коптілов кількісно рідше послуговується базовими запозиченими перекладознавчими термінами «еквівалентність» та «адекватність». «Повноправний переклад», за В. Коптіловим, є синонімом терміна «адекватний переклад».

Список літератури:

1. Зеров Микола. Від Куліша до Винниченка. Нариси з новітнього українського письменства. Електронна бібліотека української літератури КІУС, 196 с.
2. Зеров Микола. Нове українське письменство : історичний нарис. Випуск перший. Мюнхен : Інститут літератури, 1960, 142 с.
3. Кальниченко О. А., Полякова Ю. Ю. Українська перекладознавча думка 1920-х – початку 1930-х років : хрестоматія вибраних праць з перекладознавства до курсу «Історія перекладу» для студентів, що навчаються за спеціальністю «Переклад» / Укладачі Леонід Черноватий і В'ячеслав Карабан. Вінниця : Нова Книга, 2011. 504 с.
4. Коломієць Лада. Еволюція напрямів в англо-українському поетичному перекладі кінця XIX – початку XXI ст. : дис. ... д-ра наук : 10.02.16. 2006, 504 с.
5. Коптілов Віктор. Затерті слова та сататі ієрогліфи. Питання мовної культури. Київ : Наукова думка, 1969. Вип. 3. С. 28–38.
6. Коптілов Віктор. Методологічні аспекти перекладознавства. *Слово і Час*. 2006. № 1. С. 89–91.
7. Коптілов Віктор. Переклад чи переспів? *Всесвіт*. Київ : Радянський письменник, 1972. № 5. С. 145–150.
8. Коптілов Віктор. Теорія та практика перекладу. Київ : Вища школа, 1982. 169 с.
9. Коптілов Віктор. Художній переклад – зброя в ідеологічній боротьбі. *Всесвіт*. Київ : Радянський письменник, 1978. № 12. С. 139–143.
10. Одрехівська І. М. Філософія перекладознавчої концепції Віктора Коптілова: від метакритики до теорії перекладу / І. М. Одрехівська. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Філологічні науки*. 2016. № 2. С. 276–283.
11. Рильський Максим. Проблеми художнього перекладу. [1962]. Рильський, Максим. Зібрання творів у 20 т. Т. 16. Київ : Наукова думка, 1987. 598 с.
12. Гаспаров Михайл. Брюсов и буквализм: (По неизданным материалам к переводу «Энеиды»). *Мастерство перевода*. Сб. 8. Москва, 1971. С. 88–128.
13. Коптілов Віктор. Ивширь и вглубь. *Мастерство перевода*. Москва, 1973. В. 9. С. 257–261.
14. Коптілов Віктор. Олексій Кундзич – теоретик и практик. *Мастерство перевода*. Москва : Худ. лит, 1970. С. 271–283.
15. Коптілов Віктор. Переводя с русского. О наследии Микола Зерова. *Мастерство перевода*. Москва, 1973. № 9. С. 153–170.

16. Рильський Максим. Отзвѣ о книгѣ А. В. Федорова «Введение в теорию перевода». [1975]. У виданні : Рильський, Максим. Зібрання творів у 20 т. Т.16. Київ : Наукова думка, 1987. 598 с.

17. Федоров Андрей Основы общей теории перевода : (лингвистические проблемы) : для ин-тов и фак. иностр. яз. : учеб. пособие / А. В. Федоров. 5-е изд. Санкт-Петербург : Филол. фак. СПбГУ ; Москва : Филология ТРИ, 2002. 414 с.

18. Kolomyets, Lada. (Re)translating Horace into Ukrainian Modernity: From Mykola Zerov to Andrii Sodomora. Vol. 6 No. 2 (2019): *East/West: Journal of ukrainian studies*. DOI: <https://doi.org/10.21226/ewjus531>

Kulich I. V. PROBLEMS OF TRANSLATION INTO A CLOSELY RELATED LANGUAGE PLACED IN V. KOPTILOV'S TRANSLATION STUDIES CONCEPTUAL SPHERE

The article provides a comprehensive systemic analysis into individual features of use and contents for basic translation studies terms such as «точність», «вірність», «відповідність», «еквівалентність», «адекватність» as well as their morphological forms in V. Koptilov's translation studies conceptual sphere. The study has been based on retrospective-diachronic and synchronic approaches and has been carried out within the descriptive translation studies framework. The article represents a comparative-contextual study of semantic contents of the studied terms in the author's terminological system and an intertextual-systemic analysis into their use with certain meanings in different texts and contexts. The above-mentioned terminological units have been analyzed in the context of the author's concept for translation into a closely related language because, firstly, V. Koptilov was a follower of M. Rylsky, the author of the theory of literary translation from closely related languages; secondly, V. Koptilov was fluent in Russian and even wrote his own poems in Russian. The article highlights the formation process for basic translation studies terms in the Ukrainian translation thought of the 1960–1980s through their use by V. Koptilov in his numerous studies of Ukrainian literary translation. The article determines shades of meanings added by the author as well as priority of certain terms in V. Koptilov's individual scientific language concerning translations into a closely related language. The article covers philosophy behind V. Koptilov's translation studies conceptsphere and his system of views on literary translation being an operating translator, a supporter of the translation studies theory of the «golden mean» and a developer of the Ukrainian school of translation studies in the second half of the twentieth century. The article determines factors influencing formation of V. Koptilov's translation studies conceptsphere along with his scientific language. This study will allow for a further reconsideration of some standard definitions of a number of basic translation studies terms.

Key words: translation into a closely related language, author's conceptsphere, «вірність», «точність», «повноцінність».